

שובו אלי – השיבנו אליך

מים ראשונים: הקב"ה קורא לעם ישראל באמצעות הנביאים: "שובו אלי ואשובה אליכם" ובני ישראל אומרים: "השיבנו אליך ונשובה", האם אלה קריאות משלימות אשר במוקדם או במאוחר תיפגשנה, או שמא שתי קריאות נפרדות משני עברי המתרס כאשר כל צד מצפה שהצד האחר יעשה את הצעד הראשון? ומה חלקם של הנביאים העומדים בתווך? האם הם שליחי הקב"ה וקוראים לעם שהוא ישוב תחילה, כלשונו של הושע בהפטרת השבת: "שובה ישראל עד ה' אלוהיך כי כשלת בעוונך", או שהם שליחי העם אל הקב"ה וקוראים לו כבסוף מגילת איכה: "השיבנו אליך ונשובה"? האם תיתכן דרך אמצעית?

ישעיהו פרק מד פסוק כב – מחייה, תשובה, גאולה

מחיתי כעב פשעֵיך וְכַעֲנֵן חַטֹּאתֶיךָ שׁוּבָה אֵלַי כִּי גֵאלְתֶיךָ:¹

יחזקאל פרק יד פסוק ו – שובו והשיבו

לְכוּ אָמַר אֶל בֵּית יִשְׂרָאֵל כֹּה אָמַר אֲדֹנָי ה' שׁוּבוּ וְהָשִׁיבוּ מֵעַל גְּלוּלֵיכֶם וּמֵעַל כָּל תּוֹעֲבוֹתֵיכֶם הָשִׁיבוּ פְּנֵיכֶם:²

ירמיהו פרק לא פסוק יז – השיבני ואשובה

שְׁמוֹעַ שְׁמַעְתִּי אֶפְרַיִם מִתְנַדֵּד יִסְרְתֵנִי וְאֶסֶר כְּעַגְלָל לֹא לִמַּד הָשִׁיבֵנִי וְאֶשׁוּבָה כִּי אֶתָּה ה' אֱלֹהֵי:³

זכריה פרק א פסוקים ג-ד – שובו אלי ואשובה אליכם

וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם כֹּה אָמַר ה' צְבָאוֹת שׁוּבוּ אֵלַי נְאֻם ה' צְבָאוֹת וְאֶשׁוּב אֵלֵיכֶם אָמַר ה' צְבָאוֹת: אֵל תְּהִי כַאֲבֹתֵיכֶם וְאֶשְׂרָא קְרָאוּ אֲלֵיהֶם הַנְּבִיאִים הָרְאשֻׁנִים לְאֹמֶר כֹּה אָמַר ה' צְבָאוֹת שׁוּבוּ נָא מִדְרֹכֵיכֶם הָרְעִים וּמֵעַלְלֵיכֶם וּמֵעַלְלֵיכֶם הָרְעִים וְלֹא שְׁמָעוּ וְלֹא הִקְשִׁיבוּ אֵלַי נְאֻם ה':⁵

¹ ישעיהו אינו מרבה בפסוקי תשובה והדבר בולט בפרט בנבואות הנחמה המרובות שיש בו שאינן מכילות בד"כ קריאה לתשובה כחלק מתהליך הנחמה והגאולה, בוודאי לא כהתניה או כדרישה מקדימה. וכאן, בפסוק מיוחד זה, דומה שהנביא מכריז על כך שהקב"ה הוא שיעשה את הצעד הראשון. הוא לא רק ימחה את חטאות העם, אלא אף יגאל אותנו. בתווך בין מחילה לגאולה נשמעת הקריאה לעם שישוב אל ה'. מדרש ספרי במדבר קלד אמנם הופך את סדר הדברים בפסוק כשהוא דורש אותו כך: "עשו תשובה ואני מקבל, שנאמר: מחיתי כעב פשעֵיך וכענן חטאתיך", אבל מנגד מדרש תנאים לדברים לב א מדגיש ש"מחיתי" הוא העברה גמורה ומחיקה של כל רושם שנשאר מהחטאים: "הרי אני מעביר". ומדרש איכה רבה א כג מדגיש שמחית חטאים זו של ישעיהו היא הריפוי של "חטא חטאה ירושלים" שאמר ירמיהו. ומגדיל לעשות מדרש אגדת בראשית (בובר) פרק יד שדורש פסוק זה כתוכחה לישעיהו: "אותו הפה שאמר: והם פשעו בי (ישעיהו א ב), חזר ואמר: מחיתי כעב פשעֵיך. וקבלן, שנאמר: שובה אלי כי גאלתיך".

² "שובו" ופעמים "השיבו" דורש יחזקאל מהעם! אמנם מנגד אומר יחזקאל בפרק לט פסוק כה: "לכן כה אמר אֲדֹנָי ה' עֲתָה אָשִׁיב אֶת שְׁבוֹת יַעֲקֹב וְרַחֲמֵי כָל בֵּית יִשְׂרָאֵל וְקִנְיָתֵי לְשֵׁם קְדֹשִׁי", אבל המוטיב השליט בספר יחזקאל הוא שאת הצעד הראשון צריך לעשות העם. השבות מצדו של הקב"ה תבוא רק עקב חילול השם – מוטיב שחוזר הרבה בספר. זאת ועוד, הדגש בספר יחזקאל הוא על תשובת היחיד ועל עצם הרעיון של התשובה כמעשה של שינוי, לטוב או לרע ואין זה נושאנו הפעם. ראו פרקים ג, יח ולג ובהם הפסוק שאנו מזכירים בתפילות הימים האלה: "הַחֲפֹץ אֶחָפֵץ מוֹת רָשָׁע נְאֻם אֲדֹנָי ה' הֲלוֹא בְּשׁוּבוֹ מִדְרֹכָיו וְחָיָה". חובת התשובה היא על האדם כפרט ועל העם כציבור.

³ מפרש אלשיך את הפסוק כך: "כי אני כעגל לא למד בעול, וישימוהו עליו לחרוש ולמשוך בקרון שהוא מסרב ומקפץ, וכל עוד שמכים אותו עוד מתאמץ מדלג ומקפץ ומתפוצץ עד יוכה פעמים אין מספר והוא שלא יבין כי לכך נוצר. כן יקרני גם אני, כי בהכות אותי ביסורין אני בער ולא אבין, כי תיסרני רעת עוני לישר דרכי בתשובה, לא בראשון ולא בשני כי דעה חסרת. ולמה ה' תִּפְקֶה לבלתי מבין ומה בצע במכותי, הלא טוב היה תשכילי ותשיבני ואשובה בלי הכאות, והוא, כי הלא זה דרך ה' שתרצה בבה ליטהר ותסייענו אחרי כן ... וטוב טוב תהפך השיטה והשיבני תחילה אתה ואשובה אני אחרי כן, וראה כי אתה ה' אלקי מננה שמך עלי, והלא טוב לך תהיה מננה שמך על צדיק מעל רשע, ולכן השיבני מאתך תחילה ואהיה צדיק, והוא כבודך שתהיה אלקי צדיקים". ראה דברינו [על התוכחה](#) בפרשת כי תבוא, המדרש שם על חוסר הטעם בייסורים. וראה גם הדיאלוג במדרש "ולא נתן ה' לכם לב לדעת" מול הטענה "תן אתה!" – בדברינו [האם הוחמצה השעה](#) גם זה בפרשת כי תבוא.

⁴ דלגנו היישר משלושת הנביאים 'הגדולים' של בית ראשון (יחזקאל בתפר) אל נביאי בית שני לא רק בשל רצון לקצר, אלא גם משום שמוטיב התשובה מצוי שם מעט ועל"פ לא בהקשר של הדיאלוג בין העם לקב"ה שאנו מבקשים לעסוק בו. יש אמנם פסוקי תשובה בולטים בתרי עשר (אחרי שגרענו את הושע, יונה ונביאי בית שני), כגון זה שבמיכה ז יח-יט שאנו מצרפים להפטרות השבת והוא הסמך למנהג התשליך: "מי אל כְּמוֹךָ נִשְׂא עֵוֹן וְעֵבֶר עַל פְּשָׁע לְשֹׂאֲרֵי נַחְלָתוֹ לֹא חֲזַיק לְעַד אָפוּ כִּי חֲפֵץ חֶסֶד הוּא: יְשׁוּב וְרַחֲמָנוּ יִקְבֹּשׁ עֲוֹנוֹתֵינוּ וְתִשְׁלִיךְ בְּמַצְלוֹת יָם כָּל חַטֹּאתֵם", ראו גם הביטוי החוזר בעמוס פרק ד "וְלֹא שִׁבְתֶּם עֲדֵי נְאֻם ה'", וביואל ב יב-יג: "... שָׁבוּ עֲדֵי בְּכָל לִבְבְּכֶם וּבְצִוּוֹם וּבְבִכְי וּבְמִסְפָּד: וְקִרְעוּ לְבַבְכֶם וְאֵל בְּגָדֵיכֶם וְשׁוּבוּ אֶל ה' אֱלֹהֵיכֶם וְכוּ", אבל הם היוצאים מן הכלל והחריגים. כך או כך, נמשיך בזכריה ומלאכי.

⁵ אולי יותר מנביאי בית ראשון, בולטת הקריאה לתשובה בנביאים אחרונים שעומדים בתחילת שיבת ציון וקוראים לעם ישראל ללמוד משגיאות אבותיהם שגלו ולשוב אל הארץ ואל הקב"ה. וכך בלשון דומה נוקט גם הנביא מלאכי ג ז: "לְמִימֵי אֲבֹתֵיכֶם סִרְתֶּם מִחֻקֵי וְלֹא שְׁמַרְתֶּם שׁוּבוּ אֵלַי וְאֶשׁוּבָה אֵלֵיכֶם אָמַר ה' צְבָאוֹת וְאֶמְרָתֶם בְּמֶה נְשׁוּב". ותשובת הנביא שם היא שהתשובה תהיה ע"י

מגילת איכה פרק ה יט-כב - "השיבנו" בעקבות החורבן

אֲתָהּ ה' לְעוֹלָם תִּשָּׁב פֶּסָאָד לְדָר וְדוֹר: לְמָה לְנִצַּח תִּשְׁפָּחֵנוּ תַעֲזָבֵנוּ לְאַרְדָּךְ יָמִים: הַשִּׁיבֵנוּ ה' אֱלֹהֵיךָ וְנִשְׁוֹבָה חֲדָשׁ יָמֵינוּ כְּקֶדֶם: כִּי אִם מֵאִס מֵאֲסִתָּנוּ קֶצֶפֶת עֲלֵינוּ עַד מָאֵד⁶

איכה רבה פרשה ה סימן כא – בעקבות החורבן השני

"השיבנו ה' אליך ונשובה", אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה: רבש"ע, שלך הוא: "השיבנו". אמר להם: שלכם הוא, שנאמר: "שובו אלי ואשובה אליכם נאם ה' (זכריה ג.א). אמרה לפניו: רבש"ע, שלך הוא, שנאמר: "שובו אליה ישענו" (תהלים פה ה). לכך נאמר: "השיבנו ה' אליך ונשובה חדש ימינו כקדם", כאדם הראשון, כמה דאת אמרת: "ויגרש את האדם וישכן מקדם לגן עדן" (בראשית ג.7).

איכה רבה (וילנא) פתיחתא כה – ערב החורבן

א"ר יונתן: שלוש שנים ומחצה עשתה השכינה יושבת על הר הזיתים, סבורה שמה ישראל יעשו תשובה ולא עשו. והיתה בת קול מכוזת ואומרת: "שובו בנים שובבים" (ירמיה ג),⁸ "שובו אלי ואשובה אליכם" (מלאכי ג ז). וכיון שלא עשו תשובה, אמרה: "אלך אשובה אל מקומי" (הושע ה טו).⁹ על אותה שעה הוא אומר: "תָּנוּ לָהּ

הקפדה על מצוות המעשרות הקשורה בישיבה בארץ (אחת המצוות שמותר בהן לנסות כביכול את הקב"ה, גמרא תענית ט ע"א). נראה שיש שבקריאה זו ביטוי לתקוות הגדולות ולמאווי הנפש של חידוש תקומת עם ישראל בארצו לאחר שבעים שנות גלות בבל וחיבור עם נבואת השיבה של משה בפרשת נצבים עליה הרחבנו בדברינו [מתשובה לשיבה](#) בפרשת ניצבים. ירמיהו נביא החורבן כבר חש שאולי צריך להפוך את הסדר כשהוא נותן ביטוי לעם בפסוק: "הַשִּׁיבֵנוּ וְאָשׁוּבָה כִּי אֲתָהּ ה' אֱלֹהֵינוּ". וכמוהו ואולי יותר, גם ישעיהו. אך נביאי בית שני מעדיפים להתחבר אל משה ואל סדר הדברים בתורה, שהוא: "וְשָׁבַת עַד ה' אֱלֹהֵיךָ וְשָׁמַעְתָּ בְּקוֹל כָּל אֲשֶׁר אֲנִי מֵצִוְךָ הַיּוֹם וּבִינִי בְּכָל לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ: וְשָׁב ה' אֱלֹהֵיךָ אֶת שְׁבוּתְךָ וְרַחֲמֶךָ וְשָׁב וְקִבְּצֶךָ מִכָּל הָעַמִּים אֲשֶׁר הִפְצַרְתָּ ה' אֱלֹהֵיךָ שְׁמָה" (דברים ל ב-ג). היינו, אתם תשובו תחילה. ומכאן דברי זכריה ומלאכי: "שובו אלי ואשובה אליכם". אתם צריכים לעשות את הצעד הראשון. ראה פירוש רבי בחיי בן אשר בדברים לט ט פרשת נצבים שמקשר את דברי זכריה ומלאכי (הוא שאומר גם: "זכרו תורת משה עבדי") עם פרשת השיבה/תשובה של משה בתורה: "על כן הזכיר אחריו: כי תשמע, כי תשוב, על דרך הכתוב: (מלאכי ג ז) שובו אלי ואשובה אליכם, ולמדנו כי הדבר תלוי בתשובה". האם דרישה חד-משמעית זו היא שהייתה בעוכרי בית שני שלא צלח? האם אחרי החורבן השני ישנו גם משה והנביאים את דעתם?

⁶ חזרנו לאחור לסוף בית ראשון ולתקופתו של ירמיהו שעפ"י מסורת חז"ל (גמרא בבא בתרא יד ע"ב) הוא שחיבר את מגילת איכה (ראו גם ירמיהו פרק לו על המגילה שקרע המלך יהויקים). המגילה מסתיימת בפסוק שנכנס אחר כבוד למחזור התפילה ולדרשות ופיוטים רבים: "השיבנו ה' אליך ונשובה חדש ימינו כקדם". קריאה ברורה של העם לקב"ה שהוא יעשה את הצעד הראשון ויחזיר את העם למצבו שלפני החורבן. ראו דיון בתלמוד הירושלמי מסכת ברכות פרק ה הלכה א בין ר' אלעזר שרואה בפסוק המסיים: "כי אם מאוס מאסתנו" מקרה חריג של סיום בתוכחה (מקובל לסיים תמיד בדבר טוב), ואילו ר' יוחנן מחבר את שני הפסוקים האחרונים לעניין אחד ואומר: "השיבנו תחת כי מאוס מאסתנו". ומכל פרשני המקרא שוב בולט שוב אלשיך שמפרש כשיטתו לעיל: "הלא אתה ה' אבינו, מדתך ורצונך היא שנתחיל אנחנו ונבא ליטהר, ואחר כך תסייענו. נחלה פניך תהפך השיטה, כי תתחיל אתה שתשיבנו ה' אליך תחילה, ואחר כך נשובה אנחנו בכח התחלתך להשיבנו". וכך משתמע גם בפסוק השרים: "משכני אחריך נרוצה" ובתקדים של יציאת שנגאלו הגם שהיו שטופים בעבודה זרה (ראה דברינו [משכו וקחו לכם](#) בפרשת בא).

⁷ אם מגילת איכה היא לאחר חורבן בית ראשון ומוקדמת לרבים מהמקורות שהבאנו לעיל, מדרש איכה רבה הוא מאוחר, לאחר חורבן בית שני, וברור שעמדו לפניו כל ספרי המקרא ובהם נביאי בית שני (זכריה ומלאכי) וספר תהלים שנראה להלן. לקריאה לקב"ה "השיבנו" מצורף הפסוק מתהלים פה: "שובנו" שנראה להלן, אך טענת הקב"ה מנגד שהעם הוא שצריך לעשות את הצעד הראשון נשענת דווקא על הפסוק בזכריה ומלאכי: "שובו אלי ואשובה אליכם". כאילו יש כאן 'עקיצה' לעם שהכזיב בבית שני. אך דא עקא, ש'עקיצה' זו יכולה לעלות טענה נגדית: אם גם בבית שני כשלנו ולא התגשמה נבואת השיבה של משה (ונביאים אחרים), אין מנוס אלא מחזרה לימי קדם – לנקודת ההתחלה של אדם הראשון שאמנם גורש מגן עדן, אבל שוּבְךָ "מקדם לגן עדן" ונסלח לו. כך מסתיים המדרש, ומה קבלנו? תיקו בו כל צד מתחפר בעמדתו? ומה יהיה עם עם ישראל? פרשנים שונים לאורך הדורות, הבינו מדרש 'תיקו' זה כל אחד בהתאם להשקפת עולמו. ראה כדוגמה בספר משנה שכיר (הרב יששכר שלמה טייכטל) - מועדים חודש אלול והסליחות - אין ישראל נגאלין אלא בתשובה, שמסכם: "שכנסת ישראל אומרת 'השיבנו' וגו', והש"ת משיב 'שובו אלי' וגו' ... ואלו פסוקים מכחישים זה את זה ... עד שיבוא הכתוב השלישי ויכריע ביניהם: "הנה אנכי שולח לכם אליהו הנביא" ... והש"ת ירחם עלינו וישלח לנו במהרה את אליהו הנביא ויפסק הפלוגתא שבינינו הני"ל, אמן כן יהי רצון". לעומתו ראה שר"ת עשה לך רב (הרב חיים דוד הלוי מאה 20 ישראל) שמסכם כך: "הויכוח נסתיים איפוא בנצחונה של כנסת - ישראל, ובכך הביעו רבותינו את ייאושם המוחלט מן האפשרות שישראל יחזרו בתשובה ויזרו לגאולת "אחישנה" ... מכאן שברור היה להם שיש לצפות לגאולה שתבוא דרך טבע ובמלחמות, שאילו ציפו וקיוו לתשובת ישראל ולגאולת "אחישנה" לא היה מקום לכל הני"ל". וכבר הקדשנו דף מיוחד ביום העצמאות לדברים אלה של הרב חיים דוד הלוי יהי זכרו ברוך.

⁸ קצרו כאן המעתיקים וקשה לדעת לאיזה משני פסוקי "שובו בנים שובבים" מתכוון הדרשן, שניהם בפרק ג בירמיהו. האם הכוונה לפסוק יד: "שובו בנים שובבים נאם ה' כי אנכי בעלתי בכם ולקחתי אתכם אֶחָד מֵעִיר וּשְׁנַיִם מִמִּשְׁפָּחָה וְהִבֵּאתִי אֶתְכֶם צִיּוֹן", או שמה לפסוק כב שם: "שובו בנים שובבים אֶרְפָּה מִשׁוּבְתֵיכֶם הֲנִנוּ אֲתָנוּ לֵךְ כִּי אֲתָהּ ה' אֱלֹהֵינוּ". נראה לנו יותר השני המציע מרפא. ראה דרשת ר' ישמעאל בתוספתא יומא פרק ד הלכה ו על פסוק זה, הנוגעת לעשרת ימי תשובה: "ר' ישמעאל אומר: ארבעה חלקי כפרה הן: עבר על מצות עשה ועשה תשובה, אין זו ממקומו עד שמוחלין לו, שנאמר: שובו בנים שובבים ארפא משובתים". הפסוק הראשון: "כי אנכי בעלתי בכם וכו'", נדרש בגמרא סנהדרין צז ע"ב על כך שאין עוד תוחלת בתשובה לגאולה והיא תבוא רק ברצון הקב"ה ומתי שתבוא (שיטת ר' יהושע שם, כנגד ר' אליעזר בן הורקנוס, ראה מים אחרונים 1).

⁹ כרגיל, יש להשלים את הפסוק ולקרוא אותו במלואו: "אֲלֶךְ אָשׁוּבָה אֶל מְקוֹמִי עַד אֲשֶׁר יֵאָשְׁמוּ וּבְקִשׁוּ פָּנַי בְּצַר לָהֶם יִשְׁחַרְגְּנוּ". ראה בגמרא ראש השנה לא ע"א על עשר המסעות או הגלויות שעשתה השכינה לפני החורבן: "מכפורת לכרוב, ומכרוב לכרוב ומכרוב למפתן, וממפתן לחצר, ומחצר למזבח, וממזבח לגג, ומגג לחומה, ומחומה לעיר, ומעיר להר, וממהר למדבר, וממדבר עלתה וישבה במקומה – שנאמר: אלך אשובה אל מקומי". וכאן השכינה ממתנה על הר הזיתים, משקיפה על ירושלים והמקדש.

אֶלְהֵיכֶם כְּבֹד בְּטָרִם יִחְשָׁף" (ירמיה יג טז) - בטרם יחשיך לכם מדברי תורה, בטרם יחשיך לכם מדברי נבואה: "ובטרם יתגנפו רגליכם על הרי נשף" (המשך הפסוק שם).¹⁰

תהלים פרק פ – שלוש קריאות "השיבנו"

לִפְנֵי אֶפְרַיִם וּבְנֵימִן וּמְנַשֶׁה עֹרְרָה אֶת גְּבוּרַתְךָ וּלְכָה לִישַׁעְתָּה לָנוּ: אֶלְהֵים הַשִּׁיבֵנו וְהָאֵר פְּנֵיךָ וְנִשְׁעָה: ...
תְּשִׁימֵנו מְדוּן לְשִׁכְנֵינוּ וְאֵיבֵינוּ יִלְעָגוּ לָנוּ: אֶלְהֵים צְבָאוֹת הַשִּׁיבֵנו וְהָאֵר פְּנֵיךָ וְנִשְׁעָה: ...
וְלֹא נִסּוּג מִמֶּנּוּ תַחֲיֵנוּ וּבְשִׁמְךָ נִקְרָא: ה' אֶלְהֵים צְבָאוֹת הַשִּׁיבֵנו וְהָאֵר פְּנֵיךָ וְנִשְׁעָה: ¹¹

תהלים פרק פה פסוק ה – שובנו אלוהי ישענו

שׁוּבֵנו אֶלְהֵי יִשְׁעֵנו וְהִפֵּר כַּעֲסֶךָ עִמָּנוּ: ¹²

מדרש תהלים (שורח טוב; בובר) מזמור פה – שינו כאחד

"אספת כל עברתך השיבות מחרון אפך". וכן יחזקאל אמר: "וְכָלָה אֲפִי וְהִנְחוֹתִי חֲמָתִי בָּם וְהִנְחַמְתִּי" (יחזקאל ה ג), וכן הושע אמר: "ארפא משובתם וגו' " (הושע יד ה). אמרו בני קרח: עד מתי אתם אומרים: "שובו בנים שובבים" (ירמיה ג יד).¹³ ישראל אומרים לך: שוב אתה בתחילה, שנאמר: "שובה ה' עד מתי" (תהלים צ ג), ואתה אומר: לא, כי אלא "שובה ישראל" בתחילה.¹⁴ לא אתה תשוב לעצמך, ולא אנו נשוב לעצמנו, אלא שינו

¹⁰ העמדה שנוקט מדרש זה היא ברורה. הקב"ה לא יתערב ויציל את ירושלים כשהעם חוטא. על העם מוטלת החובה לעשות תחילה תשובה. אין "השיבנו" או "השיבנו" של ירמיהו ובוודאי שאין "מחיתי" של ישעיהו. פרשני המדרש מעמידים דרשה זו על חורבן בית ראשון. שלוש השנים ומחצה בהם חיכתה השכינה מעל הר הזיתים אולי יעשו בני ישראל תשובה, מזוהות עם זמן המצור של נבוכדנצר על ירושלים. אך שרבו הפסוק "שובו אלי ואשובה אליכם" מספר מלאכי שמתנבא בתחילת בית שני, נותן רלוונטיות למדרש זה גם ואולי עוד יותר לערב חורבן בית שני. מה גם שידוע היטב שמדרש איכה רבה שחובר לאחר חורבן בית שני מתייחס במעורב לשני החורבנים (שחז"ל אחדו לתאריך תשעה באב). השכינה שמחכה לתשובת העם ממרומי הר הזיתים בפעם השנייה מקבלת עוצמה כפולה ומכופלת. אחרי החורבן הראשון ביקש העם: "השיבנו ה' אליך ונשובה" וכבר ירמיהו נותן למשאלה זו הד. אבל נביאי בית שני התעקשו: "שובו אלי ואשובה אליכם", מתוך ראייה ותקווה שהנה מתקיימת התשובה/שיבה של משה בפרשת ניצבים. דרישה זו לא התקיימה והנה שוב עומדת השכינה ומשקיפה על ירושלים החטאה מהר הזיתים ואין תשובה (תרתני משמע). בה בעת, אחרי חורבן בית שני, חוזרת גם הדרישה של העם מהקב"ה: "השיבנו אליך ונשובה" בעוצמה כפולה ומכופלת. הרי אתה רואה כבר פעם שנייה שאיננו יכולים לעשות את הצעד הראשון! ראה גמרא יומט סט ע"ב על צעקת שבי ציון בכינוס הגדול של עזרא ונחמיה שייקרק מהם יצר הרע. יצר הרע אמנם לא נעקר, אבל האם כעת ייעתר הקב"ה ויעשה הוא את הצעד הראשון שירמיהו כאמור כבר רומז לצורך זה בבית ראשון. בא מדרש איכה רבה הקודם, שיש כעת לחזור ולקרוא אותו, ויוצר תיקון. אז מה יהיה? לאן נלך מכאן? רמז קטן שותל המדרש בסופו: "בטרם יחשיך לכם מדברי הנבואה". אולי מה שלא השיגו הנביאים, תשיג ספרות החכמה, היינו הכתובים ומדרשי החכמים. חכם עדיף מנביא.

¹¹ שלוש פעמים מבקש העם "השיבנו" - שיבה המלווה בהארט פנים. וכדרשת ר' יוחנן במדרש תהלים (שורח טוב; בובר) מזמור ד: "אמרו ישראל לפני הקב"ה: ריבונו של עולם אין לנו אלא הארת פניך, שנאמר: ה' אלהים צבאות השיבנו האר פניך ונושעה". ורש"י על הפרק מסביר את החזרה מספר פעמים על בקשה זו בגלויות השונות: "השיבנו - בגלות בבל ... השיבנו ונושעה - מבני יון" (נשמט כנראה רש"י על האזכור השלישי ומן הסתם התכוון לגלות אדום). ופירוש אלשיך חוזר על המוטיב שפירש בירמיהו לעיל ואומר: "עתה אנו אומרים כי גם תשועתנו קלה מאד והוא כי אחת שאלנו מאתך והיא אל נא תיחל עד נתחיל ליטור ותסייענו אחרי כן. כי אם אלקים השיבנו אתה", כי טרם נתחיל לשוב אתה תשיבנו. ואחרי כן מיד נסגל מצוות ומעשים טובים ואז האר פניך". הארת הפנים תבוא לאחר התשועה. אבל ר' יוחנן מדגיש שהארט הפנים היא חלק מ"השיבנו" שהעם מבקש - חלק מהצעד הראשון שהעם מבקש שהקב"ה יעשה ("איר ה' פניו אליך") שבלעדיו אין ישועה. ראו עוד דברי ר' צדוק הכהן מלובלין - צדקת הצדיק אות רמז על הפסוק בתהלים פ: "כאשר השם יתברך מאיר פניו לאדם היינו שמאיר בלבו אמיתות השם יתברך .. זה הוא כבר נושע בישועה שלימה וכמו שנאמר (תהלים פ' כ') האר פניך ונושעה. כי מעט מן האור דוחה הרבה מן החושך וכאשר נכנס אור בבית הרי החושך מסתלק ממנו". אנחנו בחושך, אומר העם לקב"ה, תאיר לנו, תשיב אותנו ואז ממילא נושעה. ומה נותר לאדם לעשות עפ"י פרק זה בתהלים? ואין הוא היחיד.

¹² פרק פה בתהלים הוא מהפרקים מרומי הרוח ומלאי תקווה שבספר תהלים, פרק שנאמר: "בימי ישועה מצרה קשה שעברה על העם והארץ. הישועה החלה לצמוח אבל לא הייתה עדיין ישועה שלימה", והמשורר מוסיף ומבקש את התשועה והגאולה השלמים (מתוך סיכום הפרק בפירוש דעת מקרא). פסוקים רבים נדרשים יפה בפרק זה: "רְצִיתָ ה' אֲרֻצֶּךָ שְׁבֹת שְׁבֹת יַעֲקֹב: ... אֶךְ קְרֹב לִירְאֵי יִשְׁעוּ לְשִׁכְן כְּבוֹד בְּאֲרָצָנוּ: חֶסֶד וְאֱמֶת נִפְגְּשׁוּ צֶדֶק וְשְׁלוֹם נִשְׁקוּ: אֲמַת מֵאֲרֶץ תִּצְמַח וְצֶדֶק מִשְׁמַיִם נִשְׁקָף: גַּם ה' יִתֵּן הַטּוֹב וְאֲרָצָנוּ תִתֵּן יְבוּלָה" ועוד. פירושים ודרשות רבים ויפים נאמרו על פרק זה ובהם **שיעוריו של הרב עמיטל זצ"ל ביום העצמאות**. עוד מצאנו שיש נוהגים לומר פרק זה ביום שלאחר יום הכיפורים. וכל הידוע על מקור וטיב מנהג זה, אלא יודיענו ויבוא על שכרו כי רב. אנו נתמקד בפסוק שלעיל "שובנו אלהי ישענו והפר כעסך עמנו" שיש לקרוא אותו ביחד עם הפסוק הפותח את הפרק: "רְצִיתָ ה' אֲרֻצֶּךָ שְׁבֹת שְׁבֹת יַעֲקֹב". המשורר 'מסתפק' כאן בסילוק הכעס, אך שוב, מה נותר לעם לעשות? האם הכתובים הופכים את המסר של הנביאים מקוטב אחד לשני?

¹³ בני קרח שפרקי תהלים רבים מיוחסים להם, קובלים על הנביאים שמחמירים עם בני ישראל ודורשים שהם יעשו את הצעד הראשון. באים בני קרח ואומרים: לא כך! ראה שבחם של בני קרח בדברינו **ובני קרח לא מתו** בפרשת קרח. ואגב אורחא, נראה שמדרש זה מייצג את הגישה שהכתובים מציגים תפיסת עולם שונה מגישת הנביאים ולא מהססים למתוח עליהם ביקורת.

¹⁴ את המרכאות "שובה ישראל" הוספנו אנחנו (אינן בנוסח המודפס) והכוונה לציטוט מהפסוק הפותח את הפטרת שבת תשובה: "שובה ישראל עד ה' אלוהיך כי כשלת בעוונך" (הושע יד ב). הושע נביא התשובה שעליו אנו נשענים בשבת תשובה מזכיר לישראל את עוונותיהם ותובע מהם לחזור בתשובה תחילה. ובני קרח מעירים על כך.

כאחד, שנאמר: "שובנו אלהי ישענו". מה אתה אומר: "הלעולם תאנף בנו" - אם אנו עושין תשובה אין אתה מקבלנו? הלא אתה תשוב תחיינו, כשם שאמר יחזקאל: "הנה אני פותח את קברותיכם ... ונתתי רוחי בכם וחייתם" (יחזקאל לז יב, יד).¹⁵

פסיקתא רבתי (איש שלום) פיסקא מד שובה ישראל – ניפגש באמצע הדרך

דבר אחר: "שובה ישראל עד ה' אלהיך". (משל) לבן מלך שהיה רחוק מאביו מהלך מאה יום, אמרו לו אוהביו: חזור אצל אביך. אמר להם: איני יכול. שלח אביו ואמר לו: הלך מה שאתה יכול לפי כוחך ואני בא אצלך בשאר הדרך. כך אמר להם הקב"ה: "שובו אלי ושובה אליכם" (מלאכי ג ז).¹⁶

שיר השירים רבה ה ב – פתח כחודה של מחט

"קול דודי דופק דופק פתחי לי אפתחי רעיתי יונתי" (שיר השירים ה ב). ... - רבי יסא אמר: אמר הקדוש ברוך הוא לישראל: בני, פתחו לי פתח אחד של תשובה כחודה של מחט ואני פותח לכם פתחים שיהיו עגלות וקרניות כנסות בו".¹⁷

שבת שלום

שנה טובה וגמר חתימה טובה¹⁸

מחלקי המים

מים אחרונים 1: בהערה 7 ציינו בקצרה שיש המשך לכל הנושא בסוגיה בגמרא סנהדרין צז ע"ב, במחלוקת רבי אליעזר ורבי יהושע אם הגאולה תלויה בתשובה (שיטת ר' אליעזר) או שאין הדבר תלוי אלא בקץ וברצון הקב"ה ומתי שתבוא תבוא. עפ"י ר' יהושע מנוטלת התשובה לגמרי בהקשר לגאולה.

מים אחרונים 2: בהמשך לתיקו במדרש איכה רבה ה כא, שגור בפי דרשנים ואנשי שיח שיש 'מדרש' אשר ממשיך את הדיון שם וחותרם כך: "כנסת ישראל אומרת: השיבנו ה' אליך ונשובה, והקב"ה אומר: שובו אלי ושובה אליכם – יחיד ורבים הלכה כרבים". ונראה שזו אמרה חסידית המיוחסת לאישיות זו או אחרת בעולם החסידות. [ראו דיון כאן](#).

¹⁵ מרכז הדרשה הוא הפסוק "שובנו אלהי ישענו והפר פסוק עמנו". המילה "שובנו" היא מיוחדת ושונה מכל המופעים האחרים במקרא של השורש ש"ב. ראה פירוש רש"י לפסוק: "שובנו - שוב אתה והשיבנו". ודעת מקרא: "השיבנו לשלוותנו, אבל בני קרח שמתחם ביקורת על החד-צדדיות של הנביאים, אינם הולכים לקיצוניות השנייה שהכל מהקב"ה, אלא מציעים את הפתרון: "שינונו כאחד". והוא גם פירוש לשוני של "שובנו" - אתה ואנחנו נשוב ביחד. ראה סקירה נרחבת של מוטיב זה ופרק פה בתהלים כולו במאמר של [בנימין ויש"י גזונדהייט תהלים פ"ה: תשובת ישראל ותשובת ה' - שינונו כאחד](#).

¹⁶ פסיקתא רבתי הוא מדרש יחסית מאוחר שצובר בתוכו דרשות רבות מהתלמוד וממדרשים קדומים יותר והוא כמזג טוב וכרימון שהכל בו. כאן נראה שהוא חוזר למוטיב "שינונו כאחד" שבמדרש תהלים, אבל לא משאיר אותו "פתוח": כמה יעשה כל צד והאם באמת "שינונו כאחד". שהרי צד אחד הוא בורא עולם הכל יכול והשני הוא האדם שכבר נכשל פעם ופעמיים. האדם יעשה לפי כוחו ואת שאר הדרך יעשה הקב"ה. ראה דברינו לפי [כוחו ולפי כוחם](#) בפרשת פנחס. ואין מדרש טוב להתחבר אליו בנקודה זו מאשר המדרש הבא.

¹⁷ את אשר החמירו הנביאים רככו הכתובים, אבל לא וויתרו לגמרי. על האדם שניתנה לו הבחירה, לעשות את הצעד הראשון, קטן וזעיר ככל שיהיה. ומה שאנו אומרים בתפילת שמונה עשרה וגם בתפילת אבינו מלכנו: "החזירנו בתשובה שלימה לפניך" אינו סותר. התשובה השלימה היא רק בסייעתא דשמיא, אבל התשובה הראשונית והתחילית היא תמיד של האדם. ביד האחת, האדם תמיד יתפלל ויפנה אל מי שכוחו רב ממנו. כדרשת פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) איכה פרק ה פסוק כא: "השיבנו יי' אליך ונשובה ... תתן לנו לב ונשובה אל מצותיך ונשוב לקדמותינו: חדש ימינו כקדם. כימי עולם וכשנים קדמוניות כי הכל ידך ואין מי מעכב". אך ביד השנייה יזכור שמי שמעכב את חודה של מחט זה הוא בעצמו.

¹⁸ חותני, יוסף יהודה ריינר זצ"ל הקפיד לברך את מכריו, משפחתו וכל יהודי שנקרה בדרכו בברכת גמר חתימה טובה, מיד לאחר תפילת יום ראשון של ראש השנה. זאת, עפ"י דרשת שלושה הספרים הנפתחים בראש השנה: "אחד של רשעים גמורין, ואחד של צדיקים גמורין, ואחד של בינוניים. צדיקים גמורין - נכתבין ונחתמין לאלתר לחיים, רשעים גמורין - נכתבין ונחתמין לאלתר למיתה, בינוניים - תלויין ועומדין מראש השנה ועד יום הכפורים" (ראש השנה טז ע"ב). לעצמנו אנו אומרים "נכתב" ו"כתבנו" עד הרגע האחרון, רק בתפילת נעילה אנו אומרים "נחתם" ו"חתמנו", שכן אנו מחזיקים עצמנו כבינוניים שהם תלויים ועומדים עד הרגע האחרון. אבל שאר כל האדם, מוחזקים בעינינו כצדיקים גמורים שכבר נכתבו ונחתמו לחיים טובים ביום הראשון של ראש השנה וכל שנותר לאחל להם הוא "גמר חתימה טובה". לא "חתימה טובה", אלא "גמר חתימה טובה"!